

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יב, תשכ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשון — זו סגנון*

ג. מקורות הסגנון העברי

מן הדברים שנאמרו בשתי השיחות הקודמות, מזדקר בבת ראש הקושי הרב המתעורר אצלנו בפרשת התרגומים. מקורו נעוץ בשתי עובדות-יסוד אלה: הקנקן הזר, שמתוכו אנו מריקים את ה"תוך" הרעיוני, הוא, ברובו המכריע, אירופי: גרמני, אנגלי, צרפתי, רוסי וכו'; ואילו הקנקן העברי, שלתוכו אנו מוזגים את ה"תוך" ההוא, הוא מזרחי שמי, ולא אירופי.

השאלה העומדת בפתח עיניים היא: והסגנון העברי — מאין יימצא? מה הם המקורות, שמהם נשאב את הביטויים השקולים לתרגום כל אותם הניבים האידיומאטיים, שהבאנו אתנו מקצווי תבל ואפסי ארץ? האין זו משימה כבדה מדי בשביל לשון, שזה עתה נתעוררה מן השינה, שהייתה שקועה בה קרוב לאלפיים שנה, ואולי אף הרבה למעלה מזה? הנוכל לו לאתגר זה?

והתשובה לכך היא: כן, נוכל גם נוכל, אם אך נדע לנצל עד תום את האידיומאטיקה הטמונה בין קיפולי הלשון

* מסדרת שיחות, ששודרו ב"קול ישראל" ומתפרסמות כאן

ברשות שירות השידור.

בספרות העברית, הדתית והחילונית, שנוצרה ע"י גדולי עמנו
באלף השני לספירת הגוים.

ועל שום מה דווקא באלף השני?

אבאר את דברי בקצירת האומר ובתכלית הריכוז:

בסוף המאה העשירית ובתחילת המאה ה-11, מתפורר המרכז
היהודי בבבל, וההיגמוניה הלאומית עוברת, לאחר שהייה
קצרה בצפון אפריקה, אל אירופה המערבית. אחרי תקופת אלף
שנים של אוטונומיה לאומית, דתית-משפטית-תרבותית,
בארצות רומי האלילית, ביזנטיה הנוצרית, פרס הסאסאנידית
והכליפות הערבית, מתגלגל המרכז הלאומי לתוך סביבה
חדשה, זרה וברובה עוינת, שאינה מעניקה סטאטוס לאומי
לשרידי העם הגולה.

ומסביב למאה הי"ב מתחילות שפות אירופאיות לחדור

אל הרחוב היהודי. אמנם היה הרחוב היהודי סגור ומסוגר
עוד לפני הקמת הגיטאות במאה הט"ז ולאחריה, אך על אף
התבדלות זו היה מגע-ומשא ומשא-ומתן עם השכנים הזרים.
אחינו בני ישראל לא יכלו להתפרנס זה מזה, כעצתו של
דוד המלך באגדה הידועה, כי "אין הקומץ משיבץ את הארי,
ואין הבור מתמלא מחוליתו", כפי שנאמר באותה אגדה.

וספרדית, צרפתית, איטלקית וגרמנית — גרמנית

ממש או גרמנית "מיוהדת" — נעשות לסירוגין שפת הדיבור
של היהודי. נקוד על "דיבור": שפת הדיבור דווקא,
לשון שבעל פה, ולא לשון שבכתב! הלשון שבכתב
הייתה ונשארה עברית, עברית עוד יותר טהורה מאשר קודם
לכן, כי לא הייתה עוד מהולה בארמית, כפי שהייתה באלף

הראשון. זעיר שם זעיר שם מופיע חיבור בלאדינו או בידיש, אבל זוהי ספרות בשביל נשים ועמי הארץ; הספרות בה"א הידיעה, הספרות הקלאסית, נכתבה בעברית בלבד — חוץ מדברי הפילוסופיה ומקצת ספרי דקדוק ופרשנות שנכתבו בערבית — עד בוא ימי ההשכלה בסוף המאה הי"א. וספרות זו, המשתרעת על תקופה של כשבע מאות שנה — בייחוד הספרות העשירה של שאלות ותשובות בענייני הלכה ומשפט — מביאה עמה יכול עצום של פתגמים וביטויים אידיומאטיים, שהוערו לקנקן עברי מתוך השפות הזרות השונות. מי שנודמן לו לעיין בספרות הרבנית הספרדית של המאה הט"ו או הט"ז, יתפלא ויתפעל מן האמנות הרבה, שתורגמו בה לעברית מונחים אירופיים מובהקים. וכן — במידה פחותה יותר — בספרות הרבנית האשכנזית של המאות שלאחריהן. כי השאלות והתשובות מטפלות במעשים שבכל יום, בעובדות הלקוחות ממציאות החיים הפשוטה, ולכן מן ההכרח הוא, כי הלבוש העברי הניתן שם לעובדה ולדיאלוג יהא הולם את הסביבה הלשונית שנלקח ממנה. ספרות רבנית הלכית זו עדיין לא נוצלה דייה לצורכי החייאת העברית; אפשר לומר: כמעט ולא נוצלה כלל; כי היא כספר החתום בפני רוב הבלשנים שלנו. התנ"ך פתוח לכול; האגדה הוכנסה לטרקלין על ידי ביאליק ורבניצקי ונעשתה "salonfähig" בעיני המשכילים. ואילו ההלכה והספרות ההלכית היא כתורה המונחת בקרן זווית, או כאבן שאין לה הופכין. מי שיודע „לרוץ בהן" — אין לו בדרך כלל חוש לשוני מפותח, ומי שיש לו חוש שכזה — אינו יודע לרוץ בהן.

ניצול אוצרות הלשון הטמונים בספרות
ההלכית הוא צורך השעה. עוד דור־דורותיים,
וההזדמנות תחלוף ואיננה. יש משהו משותף בין מטבעות
כסף ומטבעות לשון: על שניהם חל הכלל הידוע, כי
המטבעות הרעים מוציאים מן השוק את המטבעות היפים.
משנשתרש בלשון העם ביטוי בלתי מוצלח, שוב אי אפשר
לעקרו ולהחליפו באחר, יפה ממנו, כי — המקום תפוס.
ראיה לכך: עירייה או עיתון, שני כינויים גרועים מן הבחינה
הלשונית, שלא ניפטר מהם לעולמי עולמים.

והסכנה חמורה הרבה יותר, כאשר הדבר נוגע לא
ל"שמות־עצם" רגילים, אלא לצורות ביטוי, לדרכי הבעה,
למשלי לשון, לפתגמים, למכתמים ואפוריזמים, המחללים
בנכריותם את רוח הלשון העברית. לא היה לנו, למשל,
צורך חיוני דחוף בדרכונים ובאשרות; יכולנו יפה מאוד
להתקיים בפספורטים ובוויזות; יכולים היינו לוותר אפילו
על התקרית! אבל איכפת לנו מאוד, וחשוב לנו הרבה, לכלות
קוצים מן הכרם ולבער את הברבריוזמים המכערים את
הסגנון העברי. הגיעו דברים לידי כך, שמדיבורו העברי של
אדם יכול אתה לעמוד על ארץ המוצא שלו, ולא־דווקא
בשל האקצנט הפוניטי שלו. היהודי הרוסי מתרגם
מילולית את הביטויים הרוסיים, הגרמני את הגרמניים,
והאנגלי את האנגליים. והצרה והסכנה שבדבר היא, כי אנו
משלימים עם "בבל" הלשונית הזאת, אוזננו אינה נצרמת
על ידי כך, אדרבא: אנו רואים בזה מעין "גילוי עילאי" של
מיוג הגלויות. מיוג גלויות — כן! מיוג

סגנונות — לא! תטפח נא כל עדה ועדה את הסגנון המיוחד שלה, ובלבד שתלביש אותו לבוש עברי מקורי, לא ע"י תרגומים מילוליים, אלא ע"י תרגומים שקולים, שאולים מתוך אוצרות הספרות הלאומית, שנוצרה בסביבות שונות ובארצות שונות, ואז תהיה העברית השפה המעניינת ביותר והמגוונת ביותר, בשל עושר הביטוי וריבוי דרכי ההבעה שלה. היא לא תהיה עוד נטולת דמיון וצבע, חסרת דם, חיוורת, יבשה, רשמית-קאזיונית, כפי שהיא עכשיו בפי המדברים, למרות התפתחותה העצומה — מבחינת אוצר המלים — במשך שמונים השנים האחרונות.

הצעתי היא, כי האקדמיה ללשון העברית תתן את דעתה על שיפור הסגנון העברי. תדאג נא פחות לקביעת מונח עברי טהור לבורג מסוים במקלט הרדיו, ותרכז מעיינה יותר במציאת ביטויים מקוריים להבעת תגובותיו השונות של אדם בן זמננו — שיהא תיאורו עשיר יותר, ושיחתו מגוונת יותר. רש"י, למשל, כשהיה נתקל בגמרא בשם ארמי של עוף או צמח, ולא ידע כיצד לתרגמו לעברית, היה כותב: "מין ציפור", או "מין קטניות". לעומת זה הייתה לשונו מנופה בי"ג נפות, וסגנונו נהדר, בבואו לפרש או לתאר איזה רעיון, מאורע או תהליך. לדוגמה אביא לכם קטע נפלא מתוך פירושו על התלמוד. במסכת מכות ז ע"א, במשנה הראשונה של פרק אלו הן הגולין, מדובר באדם שעמד על הגג, היה מעגל את הטיח במעגילה והיא נפלה על אדם אחר והרגה אותו בשוגג. השאלה היא, אם הוא חייב גלות, או לא. לא אכנס כאן לפרטי

הדין, אלא אצטט את פירושו של רש"י למלים „מעגל
במעגילה“ ו„מושך במעגילה“. וכך הוא כותב:

היה מעגל במעגילה. טחים היו גגותיהם בטיט, והגגות
לא היו משופעים אבל הטיט משפעים נועט כדי שיזובו
המים, וטחים אותם בחתיכת עץ עבה וחלקה, ובה
בית יד, ודוחפה לצד השיפוע וחוזר ומושכה אליו
וחוזר ודוחפה, והטיט מתמרח ומחליק, ובדחיפתו
קוריהו מעגל, ובמשיכתו קוריהו מושך, ושם העץ
מעגילה.

זכורני, כי הראיתי פעם את הקטע הזה לביאליק.
כדרכו ברגעי התפעלות מרובה, תפס את ראשו בשתי ידיו
וצעק — ממש צעק — „איזו פשטות, איזו בהירות, איזה
ריכוז (הוא אמר: קונצנטרציה) ואיזה יופי! הגד לי, היש
גם בדורנו בעלי סגנון שכזה?“ ברוב ענוותנותו שלל ביאליק
גם מעצמו כישרון כתיבה שכזה, ובכך — לדעתי — לא צדק!
פנינים כאלה — ולא רק מסוג תיאורי-סיפורי זה —
מצויות לרוב ברחבי הספרות הרבנית ההלכית,
הקרובה יותר מכל סוג-ספרות אחר לחיי המציאות. צריך
רק לחפשן, למצאן, למינן ולסווגן. אבל הטרחה כדאית.
היא תועיל לאין ערוך להעלאת רמת הסגנון של העברית
הכתובה והמדוברת.